

Mahmud Traljić

FORMA I SADRŽAJ IBADETA U GAZI HUSREVBEGOVOJ DŽAMIJI

»To je kuća pravovjernih i zahvalnih ljudi«.

(Iz tariha nad vratima džamije)

Gazi Husrevbeg je u vakufnami za svoju džamiju propisao da se uz pet dnevnih namaza, džumu i dva bajrama, u njegovoj džamiji obavljaju još neki ibadeti i za njihovo izvršavanje odredio i dnevna primanja, a u nekim slučajevima i поближе ukazao, kakve kvalifikacije, odnosno stručnu spremu, trebaju imati oni, koji će te dužnosti obavljati.

Tako je vakufnamom propisano da se u Begovoj džamiji, kako se obično njegova džamija u narodu naziva, vrše i ove dužnosti:¹⁾

1. *Devrihan*. Svakog petka jedan sat pred džumu namaz petorica hafiza imaju učiti Kur'an. Za njih se u vakufnami pored hifza traži da budu i ugodna glasa. Od tada, pa do danas, vodilo se uvijek računa, kao i u drugim slučajevima, da se postupa po vakufnami i da se ni u čemu ne odstupa od propisa navedenih u njoj.

2. *Hatma*. Poslije podne namaza svaki dan trideset ljudi imaju proučiti u džamiji cijeli Kur'an (hatma) i zajednički učiniti dovu. Sevab od proučene hatme pokloniti Muhamedu a. s., njegovoj porodici, drugovima njegovim, zatim vakifu i svima ostalim muslimanima i muslimankama.

3. *Tevhid-Tesbih*. Također svaki dan poslije obavljenog podne namaza petorica ljudi-musebbiha imaju proučiti tevhid i sevab od toga pokloniti vakifu i ostalim umrlim muslimanima.

4. *Kadi-ašer*. Pred samo podne svaki dan (osim petka) ima se učiti na mahfilu Suret-ul Mulk (Tebareke), a pred ikindiju, također na mahfilu Suret-un Nebe' (Amme).

¹⁾ Gazi Husrev-begova vakufnama za džamiju, limare i hanikah. — Spomenica Gazi Husrev-begove četiristo-godišnjice. Sarajevo, 1932, str. XVIII.

5. *Ta'rifa*. Pred početak hutbe u petak »muarrif« ima proučiti »Tarifu« — tekst na prezijskom jeziku u kome se, između ostalog, najavljuje ime osnivača džamije Gazi Husrev-bega. Ta'rifa se uči u carskim, vezirskim i glavnim džamijama. U Sarajevu se ona učila još u Carevoj i Čekrekči Muslihuddinovoj džamiji, a danas samo u Begovoj.²⁾ Ko je sastavio tekst Ta'rife, danas se ne zna. Istina, prof. Hamdija Kreševljaković navodi³⁾ da ju je sastavio muderris Kuršumlje medrese, Mehmed Refik ef. Muftić (1854-1916). Međutim, prof. Kasim Dobrača je našao dva prepisa teksta ove Ta'rife iz vremena prije nego ju je mogao sastaviti Mehmed ef. Muftić. Tako je jedan prepis Ta'rife iz godine 1276/1859., a drugi iz 1278/1861.⁴⁾

6. *Munadi salati-džuma*. Pred ezan za džumu namaz u petak sa munare se objavljuje salavatima da se približava vrijeme džume-namaza.

7. *Mevlud*. Vakufnamom je određeno, koliko se ima utrošiti novaca za učenje Mevluda svake godine u njegovoj džamiji (300 dirhema). Pored ovoga, vakufnamom određenog Mevluda, u Begovoj džamiji dugi niz godina učio se uoči 12. rebiul-evvela i Mevlud iz evladijjet vakufa Muhameda Fadil-paše Šerifovića. I u svečanim prilikama u Begovoj džamiji se učio, a i danas se uči također Mevlud. Tako je proučen svečani Mevlud kad se 1885. godine renovirala Begova džamija. Prilikom proslave 400-godišnjice Gazi Husrev-begove džamije u oktobru 1932. godine, proučen je Mevlud posebno za muškarce, a posebno za žene. To je, koliko se zna, prvi put da je u Begovoj džamiji priređeno nešto za muslimanski ženski svijet. Od godine 1947., otkada se u Begovoj džamiji predaje novoizabranom reis-ul-ulemi menšura, priređuje se u tom povodu i Mevlud.⁵⁾ I prilikom otvaranja Islamskog teološkog fakulteta ujesen 1977. godine, u čast toga događaja priređen je i Mevlud. I u drugim nekim prilikama učen je Mevlud u Begovoj džamiji.

Vremenom su u Gazi Husrev-begovu vakufu kreirana neka zvanja i uspostavljene službe, kojih nije bilo prilikom gradnje Husrev-begovih hajrata i pisanja njegovih vakufnama. Tako su i u džamiji ustanovljene službe vaiza, dersi-'ama i mudževvida.⁶⁾

8. *Vaz*. Begova džamija je imala stalnog vaiza, koji je petkom iza džume namaza i prije bajram-namaza redovno održavao vaz. Tokom ramazana u ovoj džamiji vaz je držan svaki dan. Dugi niz godina i poslije ikindije namaza u obadvije tetimme džamije »kazivan« je vaz. To je trajalo sve do iza oslobođenja 1945. godine. I tako su u Begovoj džamiji tokom cijelog ramazana održavana po tri vaza dnevno. Uz ramazan su često bili angažirani posebni vaizi, pa su oni vazili svaki

²⁾ Tekst Ta'rife do danas, koliko se zna, nije nigdje objavljen. Radi toga donosimo ovdje u prilogu njen tekst.

³⁾ H. Kreševljaković, Muderisi Husrev-begove medrese. — Spomenica..., str. 151-152.

⁴⁾ Kasim Dobrača, Katalog arapskih, turskih i perzijskih rukopisa Gazi Husrev-begove biblioteke u Sarajevu, svezak I. Sarajevo, 1963, str.

⁵⁾ Menšura se ranije predavala novoizabranom reis-ul-ulemi u Carevoj džamiji. Jedino je Hadži hafiz Ibrahim ef. Maglajliću Menšura predana u Beogradu 1930. godine, jer je od te godine pa do 1936. sjedište Vrhovnog starješinstva Islamske vjerske zajednice u Jugoslaviji bilo u

⁶⁾ H. Kreševljaković, Gazi Husrev-begov vakuf. — Spomenica..., str. 100.

dan poslije podne namaza osim petka, kad je vaz držao stalni džamijski vaiz.

Za vaize su birani ponjaviše najistaknutiji alimi toga vremena. Među vaizima Begove džamije u zadnjih stotinu godina bili su Hadži hafiz Šakir ef. Pandža, Hafiz Sulejman ef. Šarac, Hadži Mehmed Džemaluddin ef. Čaušević, Hafiz Hamdi ef. Berberović, Hafiz Muhamed ef. Pandža, Hadži Mehmed ef. Handžić, Hadži Kasim ef. Dobrača i dr.

9. *Dersi-am*. U Sarajevu je više džamija imalo i svoga stalnog predavača za odrasle — dersi-ama. Pod konac XVII stoljeća oko 20 džamija u Sarajevu imalo je svoga dersi-ama.⁷⁾ Jedna od takvih džamija bila je i Gazi Husrev-begova. Dersi-am je bar jednom sedmično držao u svojoj džamiji predavanje — vaz. I to mu je bilo stalno zaduženje. Posljednji dersi-am Begove džamije bio je Hadži Mehmed ef. Potogija. Godine 1933. Ulema medžlis u Sarajevu dokinuo je službu dersi-ama u ovoj džamiji, a Potogiju postavio za drugog stalnog vaiza Begove džamije. Potogija je do smrti, 1953. godine, obavljao ovu dužnost. Poslije njegove smrti nije postavljen niko za drugog vaiza u ovoj džamiji.

10. *Mudževvid*. Uprava Gazi Husrev-begova vakufa kreirala je 1868. godine mjesto mudževvida — učitelja za pravilno učenje Kur'ana. Mudževvid je svoja predavanja držao u Begovoj džamiji, a kojima su uz učenike medresa mogli prisustvovati i drugi zainteresirani. Mnogi su to koristili i otuda je u Sarajevu ranije bilo dosta ljudi, koji su potpuno pravilno i po svim tedžvidskim pravilima učili Kur'an. Kad je umro prvi mudževvid Hadži hafiz Muhamed Emin ef. Hadžijahić 1892. godine, služba mudževvida prešla je na njegova sina Hafiz Husni ef. Kako se on u to vrijeme nalazio u Istanbulu na naukama, u mudževvidskoj dužnosti zamjenjivali su ga do njegova povratka iz Istanbula Hadži hafiz Mustafa ef. Čadordžija i Ahmed ef. Paralija, trgovac po zanimanju, a koji je tu vještinu sigurno naučio pred starim Hadžijahićem. Kad je u Gazi Husrev-begovoj medresi 1921. godine provedena reforma, otada je i mudževvid postao stalni nastavnik medrese, a kireaet se uveo u medresi kao redovan predmet.

Pored navedenog u Begovoj džamiji se održaju i drugi ibadeti.

11. *Itikaf*. Dok je ranije u mnogim džamijama u Sarajevu, naročito čaršijskim, uspostavljan uz ramazan i'tikaf, sada se on uspostavlja jedino u Begovoj džamiji (ne računajući prigradska naselja). Nastojalo se uvijek da u i'tikaf idu (»zatvaraju se«) pobožni ljudi, koji, između ostalog, znadu lijepo i pravilno učiti u Kur'anu, jer su mu 'tekifi trebali, dok borave u i'tikafu, pored drugih ibadeta, što više učiti i u Kur'anu.

12. *Mukabele*. Uz ramazan se, kao što je poznato, u mnogim džamijama uče mukabele u razno vrijeme preko cijelog dana. U Begovoj džamiji nekada su se učile i po četiri mukabele: na sehur, pred podne, pred ikindiju i iza ikindije. Uz to učila se mukabela i u Gazi Husrev- begovu turbetu jedan sat pred iftar. Bilo je godina kad se mukabela

⁷⁾ A. Bejić, Pjesnik Sabit Alauddin Užičanin kao sarajevski kadija i bosanski mulla. — Anali Gazi Husrev-begove biblioteke, knjiga II-III, 1974, str. 13-27.

učila i u Murad-begovu turbetu u vrijeme između mukabele iza ikindije u džamiji i mukabele u Husrev-begovu turbetu. Mukabelu pred ikindiju učio je obično jedan, eventualno dva hafiza, dok je mukabela iza ikindije bila, da tako kažemo, najsvječanija. Tu su mukabelu učila gotovo redovno sedmorica, nekad osam, a bilo je godina i devetorica hafiza. Pored sarajevskih ovu mukabelu su učili i hafizi musafiri, koji su preko ramazana boravili u Sarajevu. U Gazi Husrev-begovu turbetu mukabelu su učili obično hafizi, koji su bili i karije. Hafizi, koji su učili mukabelu na sehur, sjedili su ranije uz minber, a kasnije i sada između mihraba i minbera, pred podne između mihraba i minbera, pred ikindiju na mahfilu, a poslije ikindije između mihraba i gornjeg čurusa džamijskog. Dok se mukabela učila i pred podne, ljudi su je nazivali »mukabelom malih hafiza«, jer su je učili uglavnom mladi sarajevski hafizi, samo im je šef (baš) bio stariji. Danas se u ovoj džamiji uče dvije mukabele: na sehur i pred ikindiju.

12. *Zijareti ša'ri se'adet*. Godine 1876. tadašnji sultan Abdul-Aziz podario je Sarajevu amanet, koji se sastojao od jedne navodne dlake iz brade Muhameda a. s. i komada vezenog zastora, kojim se oblažu zidovi sobe u kojoj se nalazi kabur Muhameda a. s. Ovaj amanet dopremljen je u Sarajevo sa velikom ceremonijom, a u Sarajevu je primljen sa velikim poštovanjem i pažnjom. Amanet je donesen u Begovu džamiju. Kasnije je smješten i čuva se u Gazi Husrev-begovu turbetu. Nalazi se u posebnoj zastakljenoj škrinji, koja je pričvršćena na istočnom zidu turbeta. Amanet je stigao u Sarajevo 26. augusta, a sutradan, 27., obavljen je prvi zijaret ovoga amaneta. Kako je to onda obavljano, mi danas ne znamo. Iza toga je još nekoliko godina obavljan zijaret, da onda jedno vrijeme prestane. Tek od 1904. godine zijaret je obnovljen i obavljan je svake godine 26. dan ramazana, odnosno uvečer, na Lejletul-Kadr, iza jacije namaza. Zijaret je obustavljen godine 1965., navodno što se ne može održavati red prilikom samog zijareta. Kad je zijaret obnovljen 1904. godine, sarajevski trgovac Mujaga Ćerim dao je napisati jednu levhu, na kojoj je na turskom jeziku pisalo: »Noćas je zijaret dlake hazreti Pejgamberove. Neka Bog to svojom milošću primil«. Levha je uramljena i ustakljena. čuva se u turbetu Gazi Husrev-begovu. Dvadeset šesti dan ramazana levha bi bila postavljena iznad ulaza u turbe.

Sam zijaret obavljao se na sljedeći način: Poslije jacije namaza, mutevelija Gazi Husrev-begova vakufa otvorio bi škrinju i iz nje izvadio dvije manje škrinje u kojima se nalaze amaneti, dlaka i vezeni dijelovi zastora. Uz učenje tekbira škrinje bi dao imamima Begove džamije ili nekom drugom od sarajevske uleme, koji bi ih uz učenje tekbira, digli iznad glave i tako unijeli u džamiju. U džamiji je već bio postavljen jedan duži stol ispred mihraba, više prema sredini džamije. Tu bi škrinje bile spuštene, otvorene i članovi ilmije bi čuvali flašicu s dlakom i komade zastora, a svijet bi u redu mimo toga prolazio, amanete ljubio ili samo mimo njih prolazio. Za svo vrijeme zijareta hafizi bi učili Kur'an ili ilahije i salavate naizmjenično. Mnogi, pošto bi obavio zijaret, povlačio bi se u koju od dvije tetimme i tu klanjao obično »kazajeta«, to jest naklanjao bi namaze, koji su mu prošli. Ako to nije radio, sjedio je i slušao učenje hafiza ili napuštao

džamiju. Poslije obavljenog zijareta, amaneti su na isti način vraćeni u turbe i pohranjeni u škrinju.

14. *Salla*. Oglašavanje nećije smrti ranije je bilo putem telala i salle. Salla se učila obično na munari Begove džamije. To su obavljali mujezini, učeći salavate. Čim bi oni počeli učiti salavate, znalo se da je neko umro i svijet bi dolazio u harem džamije i raspitivao se, ko je umro i kad će biti dženaza. Otkako se daju osmrtnice i oglasi u novine, manje se traži da se uči salla, premda i danas toga ima.

15. *Ikrar*. Javno oglašavanje da neko hoće ići obaviti hadž, vršilo se putem ikrara. Poslije podne ili ikindije namaza imam džamije prouči ašere, to jest odlomak iz Kur'ana u kome se govori o hadždžu kao vjerskoj dužnosti. Iza ašereta prouči se prigodna dova. I to je bilo javno oglašavanje da je dotični odlučio obaviti hadždž. Ikrar se ranije obavljao skoro redovno u Begovoj džamiji. Kasnije se to počelo raditi i u drugim, kako čaršijskim tako i mahalskim džamijama. U zadnje vrijeme to se radi i u privatnim kućama.

16. *Hafiska dova*. Svečano proglašavanje nekog za hafiza obavlja se također u džamiji. Pošto neko pred svojim hodžom završi »ezbellejsa- vanje« i pošto se komisijski utvrdi da je dotični naučio Kur'an napamet, zakaže se dova u džamiji. To se ranije također obavljalo uglavnom u Begovoj džamiji. U zakazani dan džamija se uredi za tu svečanost i onda, obično iza ikindije namaza nekoliko hafiza, obično istaknutijih, prouče po ašere (odlomak iz Kurana). Potom novi hafiz prouči »malu hatmu« (Suretul-Ihlas, Muavizetejn, Fatihu i početak sure el-Bekare). Iza toga jedan od hafiza prouči dovu. Time je novi hafiz i službeno proglašen za hafiza. U zadnje vrijeme i hafiska dova obavlja se, makar i u manjoj mjeri, i u drugim džamijama.

17. *Instalacija reis ul uleme ili davanje menšure*. Do 1947. godine svečano davanje menšure novoizabranom ili postavljenom reis-ul- ulemi obavljano je u Carevoj džamiji. Prvi puta to je urađeno u Begovoj džamiji 1947. godine. Od tada pa do danas još je dva puta, 1957. i 1975, svečano davanje menšure obavljeno u Begovoj džamiji. I u toj prilici uči se ašere i svečana dova.

18. *Takmičenje u učenju Kur'ana*. Učenici Gazi Husrev-begove medrese unazad nekoliko godina priređuju u Begovoj džamiji javno natjecanje u pravilnom učenju Kur'ana. Njihovo učenje pobuđuje veliki interes kod vjernika i svake godine broj prisutnih na takmičenju je brojniji. Posjetilaca bude i izvan Sarajeva, naročito dječijih roditelja.

19. *Džehrija*. Uoči mubarek noći i u drugim svečanim prilikama mujezini Begove džamije Ajetel-kjursiju i tesbih uče naglas naizmjenično ili zajedno. Dok se dova uči oni jedan za drugim glasno izgovaraju »Amin!«. Završetak dove također glasno i zajednički izgovaraju. Ovo neobično lijepo djeluje na prisutne i mnogi naročito u te dane dođu u džamiju da ovo čuju.

20. *Privatne hatme i tevhid*. I ranije poneko davao je da se za njegove umrle prouči hatma ili tevhid u Begovoj džamiji. Međutim, poslije 1945. godine to se radi sve u većoj mjeri. Hatmu uče osobe, koje uče hatmu i Gazi Husrev-begu. I tevhid uče isti, koji ga uče i ve-

likom vakifu. Hatmi ili tevhidu često prisustvuju i rođaci i prijatelji onoga, kome se uči hatma, odnosno tevhid. To se radi odmah poslije hatme i tevhida Gazi Husrev-begu.

21. *Hatmei-hadžegan*. Sve do prije kojih 15 godina srijedom iza akšam namaza jedna grupa pripadnika Nakšihendijskog tarikata, ogranka Halidijja, učila je u Begovoj džamiji tevhid, koji se zove Hatmei-hadžegan. Ovaj tevhid razlikuje se od kod nas uobičajenih tevhida po tome, što se u njemu poslije »istigfara« određeno vrijeme šuti i razmišlja (Rabitai-mevt). I u samom tevhidu uče se pojedini dijelovi po više puta, nego je to slučaj u redovnom tevhidu. On ima i dvije dove, jednu kraću, drugu dužu. Kraća se uči u toku tevhida, a dužom se završava tevhid. Poslije tevhida klanjaju se dva rekata, koji se zovu Salatul-lejle. U zadnjih 70-80 godina ovaj su tevhid vodili Ibrahim ef. Travničanin, zatim Rašid ef. Uštović, pa Hadži Mehemed ef. Muhić. Posljednji je bio Hadži Ali ef. Mašić. Svi su oni bili poznati kao veliki takva-sahibije (neobično pobožni) i nadasve poštene ljudi, koji su ovo- svjetskim stvarima pridavali vrlo malu pažnju i vrijednost.

Smatralo se ranije velikom časti biti u bilo kakvom hizmetu u Gazi Husrev-begovim institucijama, posebno u džamiji. Zato mnogi i kad je zauzeo kakav viši položaj u Islamskoj vjerskoj zajednici (profesor na medresi, član Ulema medžlisa, pa čak i položaj reis-ul-uleme) nije napuštao službu, koju je imao u džamiji ili kojoj drugoj Gazi Husrev-begovoj instituciji.

FORM AND CONDITIONS OF PRAYERS IN GAZI HUSREFBEG'S MOSQUE

Gazi Husrefbeg in his vakufnama for his mosque, imaret and hanikah ordered besides the five daily prayers, other prayers to be made (ibadet). From then till the present day Kur'an has been recited (Devrihan) on Friday, every day thirty persons recite the whole Kur'an (Hatma) and five other men make other prayers (tevhid-tesbih). Every year a celebration is prepared in honour of the birth of Muhamed a. s. (Mevlud). With time several other prayers have been induced into the mosque. These are done regularly either every day, or once a year, or on set occasions. This work makes mention of twenty such prayers, that are made today or used to be made.

Ta'rifa, koja se uči u Begovoj džamiji. Gazi Husrev-begova biblioteka,
br. 3351.